

УДК 821.161.2:811.161.2

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНА СИНОНІМІКА В РОМАНІ М.СТЕЛЬМАХА „ДУМА ПРО ТЕБЕ”

Буц Н.В.

Актуальність. Дослідження синоніміки роману М.Стельмаха „Дума про тебе” дає можливість зробити ряд висновків як у плані вивчення самої проблеми синоніміки, так і в плані вияву закономірностей використання синонімічних засобів української мови видатним майстром української прози. Здавна питання про синонімію пов’язується із взаємозамінністю синонімів. Л.А.Булаховський основною властивістю синонімів вважає „взаємозамінність їх у відповідних контекстах без відчуття помітної відмінності у змісті” [5, с.39]. Однак, на його думку, синоніми різняться смисловими відтінками, емоційним забарвленням, приналежністю до певного стилю мови. Цієї точки зору дотримується також М.М.Шанський, який називає синонімами слова, „які позначають одне і те ж саме явище дійсності” [12, с.52]. Для називання слів, тотожних своїм значенням, у сучасному мовознавстві вживаються терміни: „абсолютні синоніми”, „лексичні дублети”, „безвідносні синоніми”, „лексичні паралелізми”. Така термінологічна неусталеність пояснюється насамперед тим, що назване явище в лексикології як слід ще не вивчене

Постановка проблеми. Синонімічна співвіднесеність слів і фразеологічних одиниць передбачає семантико-морфологічну відповідність їх. Виникають важливі синонімічні зв’язки між лексичними і фразеологічними одиницями. Члени синонімічного ряду розрізняються за семантичними, емоційно-експресивними та стилістичними ознаками. за різною сполучуваністю зі словами оточення і характеризуються складними взаємозв’язками. Саме тому фразеологізми-синоніми співвідносять з частинами мови і аналізують найпоширеніші групи – лексико-фразеологічні синоніми дієслівного, іменникового, прикметникового та прислівникового типів. Лексико-фразеологічні синоніми дієслівного значення ми виділили в окрему тему свого дослідження, виділивши при цьому такі тематичні групи: синонімічні ряди із значенням мовлення; синонімічні ряди із значенням розумової та вольової діяльності; синонімічні ряди із значенням психічних та емоційних процесів та станів; синонімічні ряди із значенням руху; синонімічні ряди із значенням різноманітних дій людини, спрямованих на інших людей. Дієслівна синоніміка роману „Дума про тебе” найбагатша. Ряди дієслівних лексико-фразеологічних синонімів, вжитих письменником, „відзначаються також великою кількістю складників, багатством синонімічного вираження узагальнених понять дії, основних почуттів людини, її психічного і фізичного стану, соціальних і морально-етичних взаємин людей” [3]. У даній роботі ми проаналізували і розглянули три типи лексико-фразеологічних синонімів у романі М.Стельмаха „Дума про тебе”: іменникового, прикметникового та прислівникового значення.

Іменникова синоніміка в романі М. Стельмаха „Дума про тебе” [11] посідає важливе місце в системі синонімічних засобів мови. Чимало синонімів-іменників мають цікаві і різноманітні семантико-стилістичні відтінки. Розглянемо синоніми, що характеризують явище природи – хуртовину: *завійниця, хвища, хурделиця, метелиця, хуртеча, заметіль, хурдига, сніговійниця, сніговця, кожухарка-метелиця*. Ці синоніми доцільно вжиті у творі:

**ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНА СІНОНІМІКА
В РОМАНІ М.СТЕЛЬМАХА „ДУМА ПРО ТЕБЕ”**

Вітер, неначе парубок у танці, на всі боки обертав кожухарку-метелицю, і вона ... то захлиналася жагучим потасмним шепотом, то... [11, с.7].

Мовчали закурені погя, німувала насічена рубцями переметами дорога, тільки діброва... пересварювалася з хуртовиною і вітром... [11, с.7].

Хто ж: чи завійниця, чи вітер найняли музики на свої заручини [11, с.7].

- А хто ж у таку хвищу виривається у виношеному пальтечку? [11, с.8].

Сніговиця то відносила, то наближала музику [11, с.30].

Та сніговійниця по-розбійницьки свиснула біля вуха і помчала наздоганяти дівчину... [11, с.33].

Тяжкі неблагополучні умови, в які поставлена людина, передають слова-синоніми: *біда, горе, лихо, нещастя, прикра година, лиха година, напасть, халепя, сум, гіркота, журба, туга, жаль, скорбота, печаль*. Ось як вони вжиті у творі:

Це два кінці одного нещастя: ніколи не знаси, з якого боку несуть чи підносять вони дурість або й горе [11, с.42].

Скільки того незвичного є на світі, яке не цінуєш у щоденні, а потім зупиняєшся перед ним у прикру чи лиху годину [11, с.370].

- Та для чого нам така напасть! [11, с.8].

... а сам, як вискочить з халепи, ще й на четвертій одружиться [11, с.38].

- А хто ж тебе неволить? – Біда [11, с.30].

Почуття душевного страждання, гіркі думи, безрадінний настрій автор передає іменником „сум”, навколо якого об’єднуються синоніми *журба, туга, жаль, осмута, печаль, скорбота*:

А мельник прихилив голову до кобзи, провів рукою по струнах, видобув із них журбу і приєднав до неї свій голос [11, с.178].

Бо таку маю тугу і такий страх [11, с.43].

Куди завезти своє безталання, де посіяти свою осмуту? [11, с.29].

Присинаючись, Богдан входить у сіни і ніби в свою скорботу стукає в хатні двері [11, с.34].

І вже за її сльозами зникає здогад, а стоїть одна материнська печаль [11, с.36].

На позначення житла М.Стельмах вживає такі синоніми: *хата, світлиця, оселя*.

Наприклад:

Коли ж він добереться до села, до чужого весілля, до своєї хати [11, с.11].

І тоді звичайна селянська оселя стає схожою на шматок напівзабутої казки [11, с.10].

Невидючими очима вона (Ярина) оглянула світлицю і вискочила у неї, ледь не збивши на порозі Омеляна [11, с.28].

У мові роману М.Стельмах функціонує складна система різноманітних за формою, виразних за значенням, багатих виражальними можливостями категорій, які передають поняття ознаки. Цю систему творять лексичні і фразеологічні синоніми, що характеризуються спільними і відмінними властивостями. Переважна більшість синонімів **прикметникового** змісту характеризує в позитивному чи негативному плані певні ознаки людей. Синоніми допомагають розкрити особливості зовнішності людини, фізичні якості, вікові особливості, особливості характеру і психічного стану тощо. У творі є численний ряд синонімів, який характеризує ненормальну, недоумкувату, слабоумну людину: *мізків не вистачає, причмелений, в голові щось не тес, мох в голові, не дав господь жменю розуму, хворий на голову* Уникаючи згадки про слова дурний, нерозумний, глупий, М.Стельмах передає поняття описово:

- Гей-гей, таки не дав господь якусь жменю розуму нашій родині [11, с.18].

Мізків поки що теж не всім вистачає! – накинувся міліціонер... [11, с. 50].

Ти причмелений і нічогосінько не розумієш [11, с.163].

Хворостенко побачив, що в голові в нього щось не тес [11, с.233].

..Мох в тебе на підборідді, мох в голові”, – він хворий на голову [11, с. 106].

Серед синонімів, що передають ознаки предметів, слід виділити групу синонімів, яка виражає ознаку предметів щодо кольору: *волошковий, темна голубінь, підсинений, синяво-зеленкуватий, блакитнавий, тьмяно-блакитний, блакитний, синюватий*. Синоніми цього ряду передають ознаку „синій” через відношення до предметів синього кольору. Ці синоніми надають можливість авторові точно, виразно, найповніше передати найтонші і найхарактерніші відтінки кольору:

Він побачив блакитнавий клубок зайця, що прийшов ласувати корою молодих дерев [11, с.18].

Ніхто без подиву не міг глянути на ті волошкові очі, що так незвично зоріли на смаглявім виду... [11, с.15].

От яке маєш собі щастя, – з жалем до себе сказала дівчина, поглянула на вітряк,... підняла вії, і засліпила, і приголомшила хлопця своєю темною голубінню... Та й пішла у туманцем підсинений світ, у свої надії, у свою радість чи журбу [11, с.15].

Взимку вище плетеного тину піднімаються блакитні кучугури [11, с.10].

На стежині стрівся чийсь хлопчак, біля нього непокоїлись гуси, в тьмяно-блакитнавих очах яких уже стояла пізня осянь [11, с.16].

Прислівникова синоніміка роману „Дума про тебе” є виразною й яскравою. Вона базується на народно-розмовному матеріалі. Лексичне значення і стилістичне вживання прислівників-синонімів пов’язуються з семантикою і стилістичним навантаженням тих частин мови, від яких вони утворені. „Прислівники, як самостійна частина мови, сформувалися на ґрунті інших повнозначних слів, переважно прикметників і іменників, меншою мірою – займенників і числівників і, ще рідше, дієслів” [6]. У творі зустрічаються такі синонімічні ряди: *сумно, тяжко, важко, смутно, нудно, журно*. Автор передає ними ступінь душевних переживань людини:

Хоч не лякайте мене тепер, – і сумно, і щасно посміхнулася мати [11, с.345].

Тяжко нам звикати до війни, а треба [11, с.268].

Важко мені, важко... – зітхнула Іваниха [11, с.268].

Смутно було на душі, як і надворі [11, с.317].

Вона журно з-під вії поглянула [11, с.313].

Самому сидіти було нудно [11, с.187].

Мова твору М. Стельмаха відзначається багатством синонімічних засобів вираження способу, місця, часу та інших обставин, за яких відбувається дія. Для поняття „на великій, на далекій відстані від кого-, чого-небудь” використовуються такі синоніми: *далеко, на краю світу, не близький світ, скільки оком кинеш, навколо, всюди*. У творі ці синоніми вживаються з дієсловами руху, перебування і виконують функції обставини місця:

Хлопець прикинув, що він не так далеко відійшов од дороги, й почав поратися біля вогню [11, с.13].

- *Це ж не близький світ?* [11, с.47].

Пішов би на край світу [11, с.48].

Усім би цим, скільки оком сягнеш, можна досхочу любоватись [11, с.386].

Навколо заворушилися тіні [11, с.12].

Всюди було біло [11, с.10].

Скільки йдемо, і всюди плаче зерно [11, с.268].

Різні відтінки поняття „в ранковий час” передають такі синоніми твору: *рано, раннім ранком, чуть зоря, на зорі, на світанку, на ранніх зорях, удосвіта*. Ось як ці синоніми вживає М.Стельмах у творі:

Чуть зоря на дворінці Артемона вже очікував настобурчений Омелян [11, с.63].

Вставала вона (Надійка) завжди на зорі [11, с.203].

Сьогодні на світанку його збудив сум зозулі, яка в цю пору вже не повинна б кувати [11, с.143].

**ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНА СИНОНІМІКА
В РОМАНІ М.СТЕЛЬМАХА „ДУМА ПРО ТЕБЕ”**

Удосвіта Богдан скочив на ноги і стиха почав читати ще сизим вікнам свої лекції [11, с.158].

Ранком він прийшов у крихітне одноповерхове місто [11, с.172].

Висновки. Серед проаналізованих нами лексико-фразеологічних синонімів іменникового, прикметникового та прислівникового значення, які вжиті М.Стельмахом у романі „Дума про тебе”, стійкі звороти становлять близько 35%. Дієслово в порівнянні з іншими частинами мови володіє багатшими в кількісному відношенні синонімічними рядами (близько 50% стійких зворотів). Взаємозв'язки лексичних і фразеологічних одиниць у межах синонімічного ряду складні, багатогранні і змістовні.

Список літератури

1. Бабушкін О.М. Михайло Стельмах. – К.: Радянський письменник, 1961.
2. Батюк Н.О. Фразеологічний словник. – К.: Радянська школа, 1966.
3. Бевзенко А.Т. Лексическая синонимика романов Стельмаха. – Одесса., 1968.
4. Бойко М.Ф. Мовна майстерність прози М.Стельмаха. – К., 1960.
5. Булаховский Л.А. Курс сучасної української літературної мови. – Т.1. – К., 1958.
6. Ващенко В.С. Синонімічний словник-мінімум. – Дніпропетровськ, 1972.
7. Коломієць М.П. Питання фразеологічної синоніміки. – Дніпропетровськ, 1987.
8. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів. – К., 1988.
9. Миронюк М.Ф. Лексика роману М.Стельмаха „Хліб і сіль”. – Харків, 1969.
10. Семенчук І.Р. Художня майстерність М.Стельмаха. – К., 1968.
11. Стельмах М. Д. Дума про тебе. – К.: Молодь, 1971. – 390 с.
12. Шанский М.М. Лексикология современного русского языка. – М., 1972.
13. Фразеологічний словник української мови: В 2-х книгах. – К.: Наукова думка, 1993.

Поступила до редакції 10.02.2005 р.